

IRAM

Ifjúsági Részleg és

AlkotóMűhely

Ödön von Horváth

MESÉL A BÉCSI ERDŐ

Fordította:

Parti Nagy Lajos

- TANÁRI SEGÉDANYAG
- Készítette: Hudáky Rita

Az Örkény Színház nyitottan szeretne együttműködni a fővárosi és vidéki iskolákkal. Az **IRAM Ifjúsági Részleg és AlkotóMűhely** fontos feladata, hogy pedagógusokkal konzultáljon. Leveleikben és a foglalkozásainknak köszönhető személyes találkozásokon sok kérdés, igény jutott el hozzánk. Szeretnénk azokkal a pedagógusokkal is kapcsolatba kerülni, akiknek nem áll módjukban részt venni az osztályaikkal az előadásainkhoz kapcsolódó **FLESS foglalkozásokon**, és tanórai keretek között szeretnénk felkészíteni a fiatalokat a színházlátogatásra. Az IRAM csapat egyik tagja, Hudáky Rita gimnáziumi tanár segít ebben. Reméljük, hogy az általa összeállított anyaggal felelünk a hozzánk érkezett kívánságok egy részére: a FLESS foglalkozásaink tanórai kiegészítéséhez és az önálló, csak tanári felkészítéshez is segítséget nyújtunk.

Jó munkát kívánunk!

Várjuk Önöket az Örkény Színházban!

Mácsai Pál

igazgató

Neudold Júlia

IRAM műhelyvezető

TARTALOM

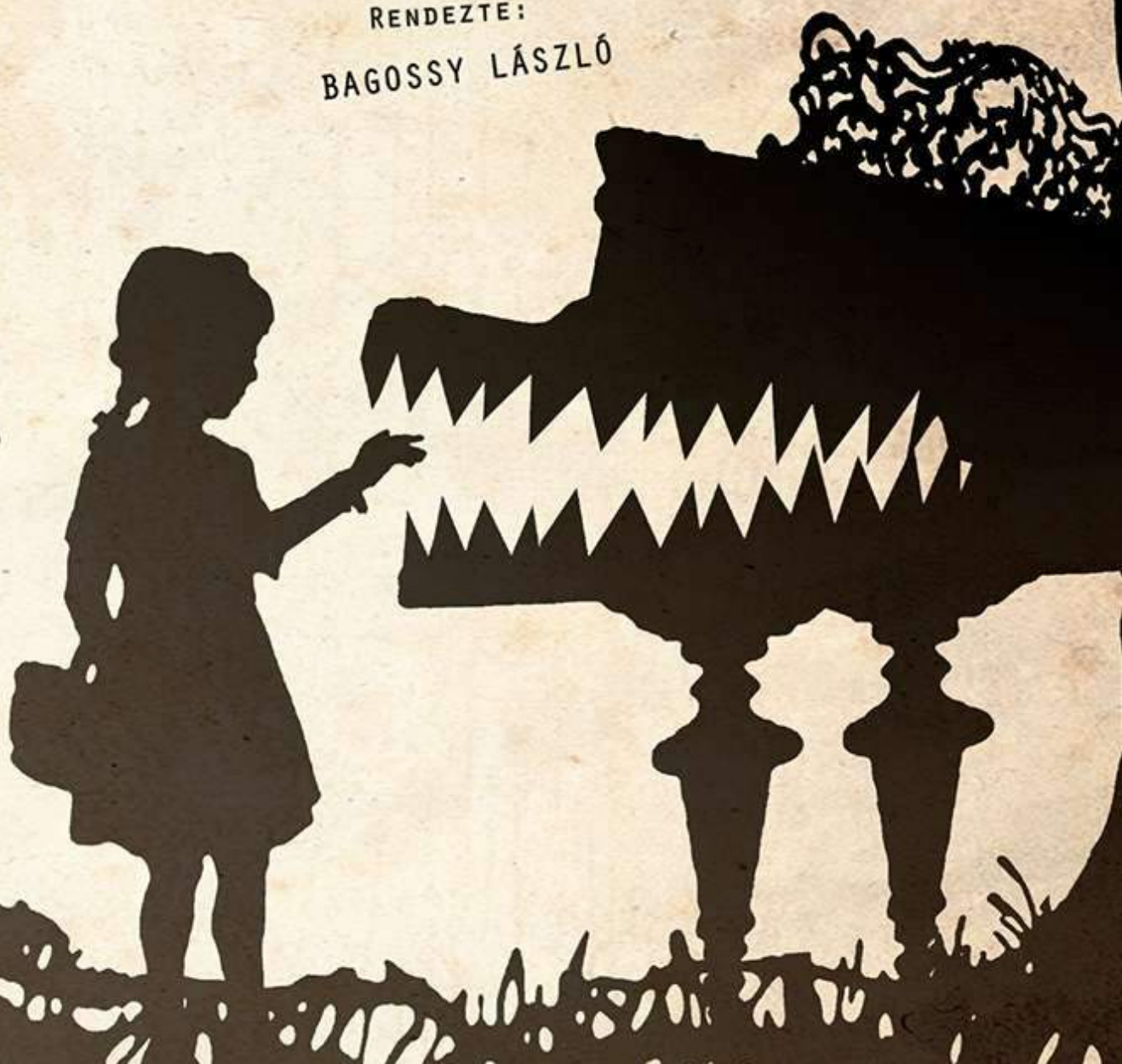
MESÉL A BÉCSI ERDŐ AZ ÖRKÉNY SZÍNHÁZBAN	5
● OLVASNIVALÓ	
...A HAZA? NEM ISMEREM...	6
...MIRE IS GONDOL, AKI BÉCSRŐL BESZÉL...	8
...AZ „ÚJ NŐ” ...	10
MESÉL A BÉCSI ERDŐ	13
● A DARAB CSELEKMÉNYVÁZLATA	16
● SZÍNHÁZLÁTOGATÁS ELŐTT	
LÁNYHIVATÁS, WACHAU	17
HIERLINGER ÉS TOMASCHEK	19
AZ „ARANY HÚSZAS ÉVEK”	20
● SZÍNHÁZLÁTOGATÁS UTÁN	
KISLÁNY A ZONGORÁNÁL	22
HELYRAJZOLÁS	24
NŐK ÉS FÉRFIAK VILÁGA	25
FORRÓ SZÉK	26
● TANÁRI ÚTMUTATÓ	27
● SZÍNLPAP	32

ÖDÖN VON HORVÁTH:

Mesél a bécsi erdő

FORDÍTOTTA: PARTI NAGY LAJOS

RENDEZTE:
BAGOSSY LÁSZLÓ

MESÉL A BÉCSI ERDŐ A ÖRKÉNY SZÍNHÁZBAN

Ödön von Horváth legnépszerűbb darabját a szerző jó ismerője, Bagossy László állította az Örkény Színház színpadára. A rengeteg szereplőt felsorakoztató és helyszínek sokaságára megálmodott „népszínháték” látszólag könnyed hangütését hamar elkezdik átszínezni a disszonanciák. Egyre harsányabbá és kétségbeesettebbé válik a történetbe kódolt kegyetlen nevetés, amely mellett párhuzamosan építkezik az érzelmes, sőt szentimentális szál.

A szerző barátságtalan mottóval készíti fel a darabjára: *„Semmi nem adja meg úgy a végtelenség érzését, mint a butaság.”* Horváthot olvasva máshol is találkozhatunk a butaságot ostromozó szigorral: *„Két dolog ellen írok: a butaság és a hazugság ellen. És két dologért írok: az értelemért és az őszinteségért.”*¹

Nem áll tehát távol némi tanáros hevület a különleges sorsú írótól, aki az emberi gyarlóságokat ostromozó kritikáját erős társadalomkritikus hanggal ötvözi.

Az Örkény Színház előadása eredeti idején és helyén, azaz az első világháború utáni Bécsben tartja meg a történetet –, a történelmi korproblémák általánosító vagy jelenre vetített olvasatának megfogalmazását a nézőkre bízta. 16 éves kor fölötti diákokkal a magyar, a történelem vagy az etika óra is alkalmas a darab és az előadás által felvetett kérdések megbeszélésére – ennek a korosztálynak ajánlható leginkább a *Mesél a bécsi erdő*.

Fő témák, kapcsolódási pontok: • a két világháború közötti társadalmi problémák • a „kispolgárság” mint társadalmi jelenség • női emancipáció • nyelv mint identitástükör • apafigurák a drámairodalomban (vö. német szomorújátékok) • népszínmű és népszínháték – műfaji érdekességek •

Az órai feldolgozást életrajzi, történelmi, társadalomtörténeti és a mű háttéréről szóló információk mellett feladatok, szemelvények segítik.

¹ Ld. <http://www.literaturhaus.at/index.php?id=8230>

RÖVID ÉLETRAJZ

„...A HAZA? NEM ISMEREM...”

6

1901 Ödön von Horváth December 9-én született Sušakban, Fiume elővárosában. Apja horvát származású diplomata, anyja egy erdélyi katonaoorvos lánya volt.

1902-1917 A család az apa szolgálati helyének gyakori változása miatt sokat költözött: Belgrádban, Budapesten, Münchenben és Pozsonyban is laktak. Ödön magyar és német iskolákba járt.

1919 A fiatalember Bécsben tette le az érettségit, ez idő alatt nagybátyjánál lakott a 8. kerületben, az úgynevezett Josefstadtban. Érettségi után visszaköltözött a szüleihez Münchenbe.

1920 Horváth elkezdett rövid történeteket, novellákat írni. Korai kéziratái közül később sokat megsemmisített. Június közepén Bécsben, a 8. kerületi Lange Gasse 49. alatti Zipser panzióban szállt meg. Pár lépésre innen fedezte fel azt az erkélyes kis házat, amely a *Mesél a bécsi erdő* fő helyszínének, a „8. kerületi csendes kis utcának” a mintája lett.

1924 A szülők Garmisch-Partenkirchentől nem messze, Murnauban építettek házat. Ödön von Horváth is gyakran tartózkodott itt. Az év végén elhatározta, hogy Berlinbe költözik. Ekkor kezdett folyóiratokban prózai munkákat publikálni.

1927 Hamburgban bemutatták egyik darabját, de megbukott. Az egy évvel későbbi berlini bemutatóhoz átdolgozta a művet, és jelentős sikert ért el.

1931 Márciusban az *Olasz éjszaka* című népszínháték meghozta a művészi áttörést. Horváth októberben megkapta a Kleist-díjat, novemberben pedig Max Reinhardt színháza nagy sikerrel mutatta be a *Mesél a bécsi erdőt*.

1933 A nemzetiszocialisták átkutatták Horváth szüleinek murnai házát. Az író Ausztriába ment. Anyagi helyzete leromlott, mert a nagy színházak vonakodtak elfogadni a darabjait, ugyanis Németországban már nem kívánatos szerzőnek számított.

1937 Amszterdamban megjelent, és nagy sikert aratott az *Istentelen ifjúság* című regénye.

1938 Horváth számára egyre nehezebb az ausztriai politikai helyzet. Amikor Hitler csapatai bevonultak Bécsbe, úgy döntött, hogy emigrál. Több várost is felkeresett, köztük a szülővárosát, májusban pedig Párizsba ment, hogy a regénye megfilmesítéséről tárgyaljon Robert Siodmakkal. Június 1-én a Champs-Élysées-n egy viharban lezuhanó faág ölte meg. A saint-oueni temetőben temették el egy héttel később.

Emléktábla Ödön von Horváth halálának helyszínén

„...MIRE IS GONDOL, AKI BÉCSRŐL BESZÉL...”

Bécs a két háború között

1918 novemberében véget ért az első világháború, és ezzel egyúttal radikális átalakulás vette kezdetét a közép-európai térségben mind politikai, mind gazdasági szempontból. Ausztria különösen erősen érintett. A soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchia egy sor önálló államra esett szét, új, gyakran vitatott határokkal.

Ausztriáról, a monarchia egyik utódállamáról sokan azt gondolták, hogy önmagában életképtelen lesz. Az ország felelős politikusai közül többen is rokonszenveztek a Németországgal történő egyesítés gondolatával. 1919. március 12-én a nemzetgyűlés kimondta: „Német-Ausztria a Német Köztársaság része.” November 21-én azonban hatályon kívül helyezték a döntést, és az ország neve ettől kezdve Osztrák Köztársaság.

A korszakot általános elbizonytalanodás és irányvesztés jellemezte az első világháború végétől egészen 1938-ig, a második világháború kezdetéig. Az ideiglenes nemzetgyűlés 1918-as, novemberi felhívásában Karl Renner államkancellár így fogalmazott:

„Az új állam egy rommezőt vett át. Gazdasági kapcsolataink megszakadtak, a termelés majdnem teljesen leállt, az áruszállítás akadozik, a férfilakosság egy negyede még mindig az otthonától messze, idegenben van.”

Egy bécsi táncterem

Horogkeresztes felvonulás Bécsben, a húszas években

1919 és 1922 között a pénz rohamos inflálódásnak indult, a létfenntartás majdnem háromszor drágább lett. 1924 decemberében a fizetőeszköz-reform keretében bevezették a schillinget, így sikerült leszorítani az inflációt, de a gazdasági élet és a lakosság életszínvonala még mindig nem javult. 1929-ben beütött a gazdasági világválság, 1933-ra a munkanélküliek száma 120 ezerről 600 ezerre nőtt.

A húszas éveket ma már valóságos mítosz övezi: a válság sújtotta, mégis forrongó korszakban látványosan elszabadultak a kreatív energiák. Az első világháború megrázkódtatása mindenkit érintett, a politikai helyzet rendkívüli elbizonytalanodást mutatott. Az 1924-es bécsi tőzsdekrach után rohamosan nőtt a munkanélküliség, mégis a feldobottság különös hangulata lett úrrá a városon. A konfliktusos jelenben az emberek élni és szórakozni akartak. Ezzel párhuzamosan hódítani kezdett a pszichoanalízis és az értelmiségi pesszimizmus, sőt a társadalmi forradalmiságba vetett hit is. Bécsben újíto zenéket lehetett hallani, és eközben születőben volt egy európai hírű közösségi építészet. Befolyásos gondolkodók, művészek, köztük nők (!) alkottak a városban.²

A bizonytalan helyzet azonban mégis mintha a kétes egzisztenciájú ügyeskedőknek kedvezett volna leginkább. Egymás után nyíltak a táncos bárók, éjszakai lokálok – és mellettük a bankfiók sora. „Bécs játszik! Bécs vásárol és elad! Fedezettel és fedezet nélkül. A pénzváltók előtt az emberek az árfolyamokat bogarásszák... Bécs a milliárdos álmok városa!” – írta Felix Dörmann, korabeli osztrák író.³

Egy másik író, Alfred Polgar a két világháború közötti Bécsben uralkodó óriási életszínvonal-különbségekről: „Igazak a bécsi nyomorról szóló hírek. És igazak a bécsi jólétről szóló hírek is. A beszámolóiban csak azt kellene pontosítani, hogy mire is gondol az, aki Bécsről beszél...” Polgar beszámolója szerint a „két Bécs” közötti határvonal az előváros (Vorstadt) és a belváros (innere Stadt) között húzódott.⁴

A két háború közötti társadalmi átalakulás természetesen nem csak Ausztriát érintette. A jelenség egy határokon túlnyúló európai fejlődés eredménye volt. A kereskedelemben és a

² Ld. <http://www.arte.tv/guide/de/050796-000-A/die-wilden-zwanziger> (a fényképek forrása ugyanitt)

³ Ld. Felix Dörmann - Literat, Theatermann und Filmgestalter. Aus den Anfängen des literarischen Films in Österreich. In Walter Fritz: *Modern Austrian Literature* 1971

⁴ Ld. Deborah Holmes, Lisa Silverman: *Interwar Vienna: Culture Between Tradition and Modernity* 2009

közlekedésben modern nagyüzemek jöttek létre, a bankokban és az irodákban pedig egészen rövid idő alatt megötszöröződött az alkalmazottak létszáma. Sok kisiparos tönkrement a gazdasági nyomás alatt, de a nagyvállalatoknál is rengeteg alkalmazott vált feleslegessé. Az ipart meghódította a futószalag.

A gazdasági fellendülés és a munkanélküliség ingatag talaján fejlődött ki egy új középosztály, az alkalmazottakból és hivatalnokokból álló, úgynevezett „állógalléros proletariátus”. Ezt a társadalmi réteget többen a nagyvállalkozók, gyárosok és a munkások közötti szakadék áthidalójának tartják, mások viszont a modern proletariátus előzményét látják bennük.

Az új alsó-középosztály kapcsán kezdenek egyre többen az úgynevezett *kispolgárról* beszélni. Balázs Béla 1930-ban a következőket írta: „Kispolgári a társadalom- és politikaellenesen szemlélt élet korlátolt látóköre: a »józan«, mert rövidlátó egoizmus, amely számára csak a közvetlen közelben adott bír realitással. Ez a kispolgár alaposan körülkerített erős vára, mely világosan megállapítja mindazt ami »belül« és »kívül« van. E két véglet polaritásából keletkeznek a kispolgári művészetek alapelemei. A kispolgár számára, aki korlátoltsága eme keretei közt a biztosságot keresi, e kereteken belül az idyll egy sajátos bensősége, a kereteken kívül a nagy romantika adott.”⁵

A kispolgári középosztályban találta meg Ödön von Horváth a népszínhátekai szereplőit.

AZ „ÚJ NŐ”

NŐK A MUNKAERŐPIACON

A huszadik század eleje radikális átalakulást hozott a nők társadalmi helyzetében. A változások részben azzal kezdődtek, hogy az első világháború idején sok nő állt munkába, mert a távollevő férfiak helyett ők tartották el kenyérkeresőként a családot. A nők olyan munkákat is átvettek ekkor, amelyeket korábban férfiak végeztek a bankokban, irodákban, a kereskedelemben és az iparban egyaránt.

⁵ Balázs Béla: A kispolgár és a film. Korunk 1930.

<http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=1930&honap=12&cikk=5360>

19. század végi színes nyomat a női munkákról

Gépírást tanuló nők a 20. század elején

A nők törvény előtti egyenjogúságot kaptak, ami persze nem jelentette azt, hogy egy csapásra minden tekintetben megszűnt volna a kiszolgáltatottságuk vagy hátrányos helyzetük. Jelentős részük anyagi szükséghelyzet miatt vállalt munkát, sokan dolgoztak rosszul fizetett háztartási alkalmazottként (cselédként). 1925-ben a nők több mint harmada dolgozott, de egyetemi végzettséget ekkor még elenyészően kevesen szerezhettek, így nagyobb társadalmi megbecsüléssel járó értelmiségi munkaköröket (orvos, jogász) sem láthattak el. Az alkalmazottak között azonban folyamatosan nőtt a középfokú végzettséggel rendelkező nők száma: a titkárnők, gépírók és bolti eladók között rengeteg fiatal hajadon dolgozott. A férjezett vagy idősebb (harminc fölötti) nők már nehezen kaptak ilyen állást, amire inkább a házasság előtti átmeneti időszak megoldásaként tekintettek. A munkások között is sok volt a nő (például a textiliparban). Ők általában a férjhez menésük után is dolgoztak, hiszen egy kereset nem volt elég a családfenntartáshoz.

A nők átlagosan csupán a kétharmadát keresték a férfiak által kapott béreknek, és ha férjettek voltak, akkor munkanélküli segély sem járt nekik (hiszen volt eltartójuk). Noha a háború idején részben éppen a nők révén sikerült működképesen tartani a gazdaságot, a később bekövetkező munkanélküliségben mégis felerősödött a nők hibáztatása: ne vegyék el a kereseti lehetőségeket a családfenntartó férfiaktól.⁶

⁶ A témáról bővebben: http://mindennapoktortene.blog.hu/2014/09/14/noi_munkavallalas_kezdetek

**Új erotikus szimbólum:
a cigarettázó nő**

Megrendezik az első női autóversenyt

Az „ÚJ NŐ”

A huszadik század elejének ipari és technikai forradalma megváltoztatta a hagyományos nemi szereposztást. Nem csak az irodalomban jelent meg az úgynevezett „új nő” („die neue Frau”), aki az életét önállóan és aktívan alakítja, és szembeszáll a konzervatív társadalmi elvárásokkal. A szexuális normák átalakulását a válások ugrásszerűen megnövekedett száma is jelzi. Radikális átalakulást mutatott a merészen megváltozó divat. A városi nők kisebb elitcsapata már értelmiségi pályákon, újságíróként, művészként érvényesült, és akár nőmozgalmi szerepet is vállalt.

Nem csak Bécsben és Németországban, hanem Európa-szerte izgalomban tartotta a lakosságot a női szerepfelfogás megváltozása. Híres női táncosok járultak hozzá a táncművészet megújításához, a színpadi meztelenség a mondén lokálokban és a modern művészi önkifejezésben is megjelent, nem kevéssé borzolva vagy épp izgatva a kedélyeket.

Az öltözködési divat forradalma után a fűző és a hosszú szoknya immár a múlté, fiúsabbá váltak a női ruhák és frizurák. A modern életforma és a megváltozó testtudat részeként egyre divatosabb szabadidős tevékenység lett a sport. A magazinok reklámjaiban és a mozifilmekben látható újdonságok persze elérhetetlennek bizonyultak a szegénységben élő társadalmi rétegek számára.

MESÉL A BÉCSI ERDŐ

A CÍMRŐL

Ödön von Horváth darabját 1931-ben mutatták be Berlinben. A cím ifjabb Johann Strauss népszerű keringőjét idézi – egyetlen apró, mégsem jelentéktelen eltéréssel: míg a zenedarab címe megtartja a földrajzi tájegység nevének helyesírását (Wienerwald), addig Horváth kettébontja a szót (Wiener Wald), és így felerősíti a rámutatás metaforikus jellegét. A dráma a szépséges táj békés szemlélése helyett egy másfajta kirándulásra hív: a kulisszáján túlra, a bécsi emberek erdejének mélyére, a látszatharmónia mögötti tuskés bozótosba vezeti nézőit.

A MŰFAJRÓL

A darab színrevitele igazi színházi kihívás: a szerző mintegy 27 szerepet (köztük gyerekszereplőket és zenészeket) ír elő, látványként pedig egy nyolcadik kerületi bécsi utcácskát, egy szépséges, Bécs melletti vidéki tájat (Wachau), Duna-parti strandolást, úszást, petárdákat, fényeket, varietét, showműsort álmodott meg.

A darab műfaját Horváth *Volksstück*-ként határozta meg, amit azért nevezünk magyarul többnyire *népszínháznak*, hogy a fogalomhasználat ne keveredjen megtévesztő módon a jellegzetes magyar *népszínházművel*. A hagyományos népszínháték a barokk udvari színház alternatívájaként, a polgári szomorújátékokkal párhuzamosan alakult ki, és széles közönségréteget kívánt megszólítani. Az udvari színházban az alacsony társadalmi státuszú ember még többnyire komikus szereplőként jelenhetett meg, a népszínháték ezzel szemben hősévé teszi a „kisembert”, és általában kötődik a helyi viszonyokhoz és nyelvváltozathoz is (*Lokalstück*). Az úgynevezett bécsi népszínház (Alt-Wiener Volkstheater) a külső városnegyedekben virágzott, elsősorban szórakoztatási céllal. Az improvizatív színhátékok kora elmúlt, a szövegeket előzetesen jóvá kellett hagyatni, társadalomkritikai hangok már csak ezért sem szólalhattak meg a színpadon. A közönségbarát szerelmi, bűnügyi és kalandtörténetek mellett a szentimentális melodramák divatja jött el. A melodráma hősei közemberek, akik valamely intenzív érzelem (szerelem, barátság, családi kötelékek) miatt kerülnek konfliktusba. A hősök drámai története végződhet boldogan vagy szomorúan is

(nem úgy, mint a korábbi tragédiák és komédiák esetében, amelyeknél műfaji elvárás az értékvesztéssel járó vagy a hősök boldogságát-boldogulását hozó befejezés).

Bertolt Brecht kortárs drámaíró igen elmarasztaló véleménye a műfajról: *„A népszínháték általában durva és igénytelen színház (...) ízetlen tréfák keverednek az érzelgősséggel, hajmeresztő erkölcsiséggel és olcsó szexualitással. A gonoszok megbűnhődnek, a jók összeházasodnak, a szorgalmasak örökölnék, a lustaság fölött szemet hunynak. (...) Aki tud természetellenes módon beszélni és kellő hiúsággal viselkedni a színpadon, az máris játszhat ezekben a darabokban.”*⁷

Ödön von Horváth azonban lehetőséget látott az öröklött műfaji hagyományban, és a kiürült sémákat arra használta, hogy megújítsa a népszínhátékot. Erich Kästner a következőképpen írt az eredményről: *„Átvette a filmekből, az operettekéből és a melodramákból ismert alakokat: a nyugdíjas lovaskapitányt, az édes kislányt, a semmirekellő mihasznát, családfüggő kispolgárt. Átvette a plüsst, de kiporolta, hogy a molyok felszálljanak és a szétrágott foltok kilátsszanak belőle. Megmutatta a régi bécsi világot kifordítva és befordítva egyaránt. Elénekelte az emberekkel a dalaikat, beszélteti őket a kedélyesen hangzó dialektusukon, részegen végigjártja velük a mulatóikat, hadd mutakozzon meg a lustaságuk, gonoszságuk, hazug jámborságuk és az az epés bornírtság, ami e mögött a sok piacképes tulajdonság mögött lappang. Horváth nem csak szétrombolja a régi bécsi figurákkal teletömött panoptikumot, hanem teremt egy újat, egy igazibbat.”*⁸

Theodor Adorno hasonló véleményt fogalmazott meg: *„Mostanában új erőre kapott a népszínháték (...), átcsapott anti-népszínhátékba (...) A régi népszínháték-figurák: a vonzó szépfiú, a férfiőrült leány, a képmutató díszpolgár mind úgy térnek vissza, mint valami rémálomban. (...) Az új meghittség, amit itt láthatunk, felrobban és valódi kis pokolként lepleződik le. Az a szép világ, amiről az ideológia fecseg, a kovácsoltvas Fehér Bárány cégéreivel és oromtétős meseillusztrációival együtt valójában egy tökéletes vész-világ (...)”*⁹

⁷ Bertolt Brecht: Anmerkungen zum Volksstück. In: Herr Puntila und sein Knecht Matti: Volksstück

⁸ Erich Kästner, Neue Leipziger Zeitung, November 1931

⁹ Theodor Adorno: Reflexionen über das Volksstück. In: Noten zur Literatur, Suhrkamp Verlag, 1974.

A NYELVRŐL

A műfaji megújítás egyik fő eszköze a Horváth által használt nyelv. A szerző, aki a családi költözködések miatt maga is több nyelvváltásokon ment keresztül, és csupán kamaszkorában döntötte el, hogy a németet tekinti fő nyelvének,¹⁰ különösen érzékeny lett arra, hogy a nyelvhasználat hogyan támasztja meg vagy éppen erodálja az identitást, a személyiséget.

A *Mesél a bécsi erdő* nyelve erőteljesen épít a bécsi dialektusra, ám a figurák mégis egy elidegenedett, mesterséges nyelvet beszélnek. Az úgynevezett *Bildungsjargon* a műveltség nyelvének csupán félig-meddig elsajátított, használója természetes anyanyelvétől eltávolodott változata, egyfajta műnyelv, amely azt leplezi, hogy beszélőinek nincs valódi, autentikus és hiteles nyelvük. A *Bildungsjargon* tömegesen él a klisékkel, előregyártott alakzatokkal, szólásokkal, közmondásokkal – felerősíti az érzést, hogy a nyelvben minden idézet, és minden idézhető. Alfréd a darab szereplőjeként Nietzsche-t, Oszkár pedig Goethe-t idézi, ám pontatlanul és jelentés nélkül. A gondolatnélküliség Horváthnál embertelenséget fed: a dráma nyelve nem csak felszínesnek, hanem vulgárisnak, sőt brutálisnak mutatkozik. A szavak héjak, a hozzájuk tartozó tartalom tisztázatlan. Az állatokra, az állati létre utaló groteszk kifejezések és képek, a váratlan durvaságok lerombolják a felszíni kellemességet, kulturáltságot és szépséget. A kellemesség nem csak nyelvi szinten nem realitás, hiszen az álnokság, az álszentség és a butaság karöltve okozzák a tragédiát.

A nyelvi kommunikáció leleplező pillanatainak kiemelése érdekében a szerző gyakran ír elő szüneteket, „csend”-eket a játékban, mert – mint fogalmaz – „ilyenkor válik láthatóvá, ahogy a tudat és a tudatalatti harcol egymással”.¹¹

¹⁰ A többnyelvűség miatt az is előfordult, hogy kétségbe vonta, van-e egyáltalán olyan nyelv, amelynek tökéletesen birtokában lenne!

¹¹ Ödön von Horváth: Gebrauchsanweisung. In *Exposés und Theoretisches*, Suhrkamp Verlag, 1972

A DARAB CSELEKMÉNYVÁZLATA

ELSŐ RÉSZ

- I. **Odakünn Wachauban** Alfréd meglátogatja anyját és nagyanyját Bécs melletti kis házukban. Vele tart barátja, Hierlinger úr és egy ötvenes özvegy, Valéria is. Alfréd kétes egzisztencia: feladta munkáját a bankban, pénzzel tartozik nagyanyjának, lóversenyből próbál jövedelemhez jutni. Anyja egy jó partira biztatja, nem sejtve, hogy fiának Valériával van viszonya...
- II. **Csendes utca a nyolcadik kerületben** Hentesbolt, bababolt, trafik. Oszkár, a hentes egy éve temette el az anyját. Most misére készül a bababoltossal együtt, akit az utcában Varázskirálynak szólítanak. A gyászév leteltével Oszkár el akarja jegyezni a Varázskirály lányát, Mariant. A lovaskapitány is ott téblábol a trafik körül, majd felbukkan Alfréd, és szemezni kezd Mariann-nal. Alfréd és Valéria szakít.
- III. **A Bécsi erdőben, a következő vasárnap** A szép kék Duna partján a Varázskirály és összes rokona, ismerőse együtt kirándul, fényképezkedik. Ünneplik Oszkár és Mariann eljegyzését. A bababoltos unokaöccse, a porosz egyetemista Erich is velük van, művészetről beszélgetnek. Mariann például művészi tornát szeretett volna tanulni. Alfréd és a lány egyre jobban megértik egymást. Valéria a németiségét igen komolyan vevő Erichnél keres vigaszt, Oszkár lanttal énekel, a társaság zálogosdit játszik, majd úszkál egyet a szép kék Dunában. A Varázskirály Valériával, Valéria Erich-hel kokettál...
- IV. **A kék Dunánál** Naplementekor Mariann és Alfréd már nagy vonzalomban vannak. Alfréd szabadkozik, de Mariann ellentmondást nem tűrően meghirdeti új választását, és kinyilvánítja függetlenségét mind apjával, mind az apja által választott vőlegénnyel szemben.

MÁSODIK RÉSZ (az előadás szerinti, kis mértékben megváltoztatott jelenetsorrendben)

- I. **Olcso bútorozott szoba a 18. kerületben** Eltelt egy év, Alfréd és Mariann a szürke hétköznapokat éli, pénzüik nincs, de gyerekek már igen. Sokat veszekednek.
- II. **Csendes utca a nyolcadik kerületben** Az élet a szokásos medrében folyik: a hentesboltban Havlitschek úr és Oszkár zavaros elmélkedést folytatnak a nőkről, a trafiknál a lovaskapitány és Erich lármáz szintén zavaros politikai okokból...
- III. **Kis kávézó a 2. kerületben** Alfréd a biliárdozó Hierlingertől kér segítséget pénzügyi és házassági gondjaiban.
- IV. **A nemzetközi kapcsolatokkal bíró bárónőnél** A két jóbarát bemutatja Mariant a bárónőnek, aki truppokat rak össze szórakozóhelyek számára. A lány művészi torna iránti lelkesedése jó ajánlólevél.
- V. **Odakint Wachauban** Alfréd anyjához és nagyanyjához viszi a gyereket. Nagyanyja a pénzt követeli vissza a léhűtőtől, és nem rejti véka alá, hogy csöppet sem díjazza az unokája kapcsolatát, sőt azt akarja, hogy Alfréd a lányt elhagyva inkább Franciaországba menjen. Erre akár (további) pénzt is biztosítana.
- VI. **Csendes utca a nyolcadik kerületben** Alfréd Valéria körül somfordál, búcsúzik. A trafikosnő átérzi Mariann helyzetét, és Oszkárnál puhatolozik a lány érdekében.
- VII. **A Stephansdomban** Az elhagyott Mariann meggyónja bűneit, de az atya intése ellenére sem tudja megtagadni gyermekét.

HARMADIK RÉSZ

- I. **Egy kerthelyiségben, majd a Maximban.** Boros hangulatban sramlizenére mulat a bababoltos, a trafikosnő és barátaik. A lovaskapitány egy amerikai vendégét is hozta, aki Bécsben született, és most hazalátogatott. A lovaskapitány tud valamit Mariannról, de egyelőre nem mond semmit. A társaság mulatóba indul, a kapitány ekkor tesz jelentőségteljes javaslatot: menjenek a Maximba.
A Maximban folytatódik az ivászat. Az amerikai mister beavatja Valériát a nőproblémáiba. A műsor „élő aktszobrászat”, meztelen és félmeztelen lányok élőképei. Az utolsó lány: Mariann. Valéria sikítozik és kiborul. A lovaskapitány tudott Mariann munkájáról, a Varázskirály továbbra is kérlelhetetlen az anyagi gondokkal küszködő lányával szemben. A mister bepróbálkozik Mariann-nál, a pénzt mutogatja neki. A lány elcsen egy bankjegyet, a mister pedig botrányt csinál.
- II. **Odakünn Wachauban.** Nagymama Afrédot szidja, aki nem ment el Franciaországa a kapott pénzen. Mariann vizsgálati fogságban. Alfréd távozik, anya és nagymama összekapnak, és anya azzal vádolja meg a nagymamát, hogy szándékosan hideg levegőt eresztett a kicsire (akinek gondozásáért egyébként Mariann fizet nekik).
- III. **Csendes utca a nyolcadik kerületben.** Az élet a régiiben, csak a bababolt készül bezárni, mert a Varázskirály egyedül nem tudja vinni az üzletet. Erich búcsúzik a trafikosnőtől. Alfréd és Oszkár megbeszéli Mariann helyzetét: Alfréd ismét Valériára hajt, Oszkár viszont elvonná Mariant, de útban van neki a gyerek. Valéria azt szeretné, hogy Mariann helyzete megoldódjon, és minden visszatérjen az eredeti kerékvágásba.
- IV. **Odakünn Wachauban** Nagymama és anya levelet írnak, hogy értesítsék Mariant a gyermeke haláláról. Betoppan a megbékélt Varázskirály a lányával és a többiekkel. Mariann ekkor tudja meg a hírt. Nekiront a nagymamának, de Oszkár lefogja: a lány immár az övé.

SZÍNHÁZLÁTOGATÁS ELŐTT

LÁNYHIVATÁS, WACHAU

Feladat!

Csoportokban vizsgáljatok meg egy-egy alkotást az alábbi öt közül, és fogalmazzátok meg, mi vonzó és mi taszító bennük! (Tehát mindkettő fontos!) Minél több szempontot vegyetek figyelembe, hogy pontosan leírhatjátok a versek, képek és a zenei mű hatását!

17

1) Szabolcska Mihály: *Lányhivatás*

Ne vigyétek a lányt
Magas iskolákba,
Ne tanítsátok sok
Hideg tudományra.
A jó Isten a lányt
Másra teremtette;
Nem okoskodásra,
Hanem szeretetre!

Gyönyörűbb tudomány
Úgy sincs e világban,
Mint ami úgy terem
Magától a lányban.
S hol van nagyobb erő,
Az ő erejénél?
A gyöngédségénél,
A szereteténél!

Az ő hivatása:
Vidítani, szeretni,
Napnélküli puszták
Napsugara lenni.
Elűzni a gondot
Pihenő tanyánkról,
Küzködő férfiak
Felhős homlokáról!

S lenni az eszmények
Hú ápolgatója,
Vigasztalanoknak
A vigasztalója.
Érezni, szeretni
Ez az ő világa...
- Ne vigyétek a lányt
Magas iskolákba!

(1907)

2) Reklámkép 1936-ból (Németország)

3) Tekla Badarzewska: *A szűz imája*

A fiatalon elhunyt lengyel műkedvelő zongoraművész darabja a 19. század második felének egyik legnagyobb slágere volt.

<https://www.youtube.com/watch?v=ff8vJAZwvh4>

4) Ödön von Horváth: *Wachau-dal*¹²

Egy magányos vándor ment napnyugtakor,
És elrévedt a szeme egy ablakon,
Honnét egy leányka nevetett rá,
Amidőn a legény megpillantá:
Egy szép rózsás orca és egy szőke copf,
Két ragyogó szempár igézte meg ott,
A leány a fejből ki sose ment,
És róla így énekelt:

Wachaunk, te drága szép,
Hol fut Dunánk a kék,
Egy présház kis ablakán
Néz ki egy csinos leány,
Az ajka mint a vér,
A csókja kincset ér,
A két szeme égi kék
Wachauban óh, mi szép!
(Parti Nagy Lajos fordítása)

5) Wachau képeslap 1942-ből

¹² Wachau Ausztria világörökségi védelmet élvező tájegysége a Duna mentén Melk és Krems között. Elsősorban festői természeti szépségéről, kulturális örökségéről, építészeti emlékeiről híres. A szöveg a dráma egyik betétdala.

HIERLINGER ÉS TOMASCHEK

Feladat!

Olvassátok el Ödön von Horváth monológjának alábbi két részletét, és válaszoljatok a kapcsolódó kérdésekre!

Ödön von Horváth:

Egy fejezet Hierlinger Ferdinánd úr emlékirataiból (részletek)¹³

1922. augusztus 7-én rettentő szerelmes voltam, mégpedig egy bizonyos Elisabeth Tomaschekbe, a VIII. kerületből. Tomaschek úr éppen el volt utazva, így aztán semmi sem állhatott érzéseim útjába. Ma már készséggel elismerem, hogy szándékom nem volt erkölcsileg éppen kifogástalan, de előítéletmentes szemszögből tekintve ez így volt normális. A természet, mint ismeretes, nem ismer törvényt, ráadásul akkoriban még szörnyen gátlástalan voltam, hisz alig hogy elmúlt a háború.

/.../

„Én csak annyit szeretnék, hogy végre tisztán lássak”, folytatta Tomaschek, „hogya akkor ez most stimmel-e, mert ugyanis, ha stimmel, akkor én most azonnal elválllok, nehogy már azt higgyék rólam, hogy én képes vagyok és együtt élek egy olyannal, aki kikezdett veled! Mondd csak nyugodtan ide bele az arcomba az igazat, a barátságunk attól még zavartalanul folyik tovább! Nem haragszom rád, hisz nem tehetsz semmiről. Az a némbor a legeslegálja, maga a megtettesült gonosz, az eredendő bűn személyesen!”

Mialatt beszélt, én görcsösen azon igyekeztem, hogy kitaláljam, hogyan járjak el az ügyben. Azért egy teljes családi életet mégsem rombolhattam széjjel, mert az ellenkezett volna az elveimmel, de nem akartam becsapni sem ezt a derék Tomascheket. Végül az emberbaráti szeretet győzedelmeskedett bennem: két ember, akiket a sors törvényesen összekötött egymással, nem szabad, hogy üldözze egymást, már csak azért sem, mert akkor Öcsinek csonka szülei lesznek – ezért így válaszoltam a Tomascheknek: „Talán egy picit lezser gondolat a kedves nejed részéről, hogy így bele akar engem rángatni egy drámába, csak azért, hogy téged hergeljen. Természetesen az egész dolog szemenszedett hazugság!”

Gáspár Ildikó fordítása

- Jellemezzétek Hierlinger és Tomaschek úr beszédmódját! Milyen szavakat használnak? Miről árulkodik a stílusuk?
- Jellemezzétek Hierlinger és Tomaschek úr világképét, életfelfogását a részlet alapján! Milyen értékek fontosak számukra a szavaik alapján? Sikerül-e ezeket képviselniük?
- Hogyan viszonyul Hierlinger és Tomaschek úr a nőkhöz, a házassághoz?

¹³ A teljes szöveg elolvasható az előadás műsorfüzetében

AZ „ARANY HÚSZAS ÉVEK”¹⁴

Feladat!

Nézzétek meg a két festményt!¹⁵ Mindkettő az „arany húszas éveknek” nevezett időszakban készült Németországban, az „új tárgyiasság” (Neue Sachlichkeit) jegyében. Párokbán dolgozva válasszátok ki a két kép egyikét részletes vizsgálódásra!

- Készítsetek pontos megfigyeléseken alapuló képleírást a kiválasztott festményről, és fogalmazzatok meg néhány állítást a képen ábrázolt társadalomról!

¹⁴ Elterjedt német kifejezés a korszakra: „Goldene Zwanziger”. Szorosabban az 1924-től 1929-ig tartó gazdasági konjunktúrát nevezik így, amelynek a gazdasági világválság vetett véget.

¹⁵ A képek német címükkel könnyen megkereshetők az interneten, ha nagyobb felbontásra van szükség: George Grosz: *Stützen der Gesellschaft*; Otto Dix: *Großstadt*

George Grosz:
A társadalom támaszai (1926)

Otto Dix: Nagyváros (1927/28)

SZÍNHÁZLÁTOGATÁS UTÁN

KISLÁNY A ZONGORÁNÁL

Feladat!

Olvassátok el az alábbi részleteket! Vajon milyen szándékkal építette be Ödön von Horváth a főreáliskolás lány (egyébként láthatatlan) alakját a drámába? Fogalmazzátok meg feltevéseiteket!

22

Szerzői utasítások és egy rövid párbeszéd részlet a *Mesél a bécsi erdő-ből*:

„A levegőben zsongás-bongás, mintha valahol újra és újra Johann Strauss keringőjét, a Mesél a bécsi erdő-t játszaná valaki”

„[...] a második emeleten egy leharcolt pianínón valaki Johann Strauss Mesél a bécsi erdő-jét játssza.”

„[...] a másodikon ismét játszani kezd valaki, a Hullámok hátán valcer.”

„Mariann bemegy a babaklinikára, mire újból megszólal a Hullámok hátán valcer.”

LOVASKAPITÁNY	Ki az, aki játszik?
VARÁZSKIRÁLY	Az? Egy főreáliskolás leány. Tálentumos a kicsike.
LOVASKAPITÁNY	Fejlett muzikalitás.
VARÁZSKIRÁLY	Nagyonis. ...Korafejlett leány, kérem.
LOVASKAPITÁNY	Itt a tavasz, Varázskirály uram.
VARÁZSKIRÁLY	Ideje. Máma az időjárás is meg van szédülve.
LOVASKAPITÁNY	Velünk együtt...
[...]	

„A főreáliskolás lány a másodikon Ziehrer a Magányos éjben című valcerét játssza.”

„[...] a főreálgimnazista lány a másodikon még mindig Johann Strauss Mesél a bécsi erdő-jét játssza.”

„Már késő délután van, a főreáliskolás lány a másodikon Johann Strauss Tavaszi hangok c. valcerét játssza.”

„A főreáliskolás lány újból játszani kezd.”

„[...] benn a házikóban a Nagymama Johann Strauss Mesél a bécsi erdő-jét játssza a citeráján.”

„[...] a levegőben csengés-bongás, mintha egy mennyei zenekar játszaná Johann Strauss Mesél a bécsi erdő-jét.”

(Parti Nagy Lajos fordítása)

- Hogyan alakítja át az Örkény Színházban látható rendezés a láthatatlanul zongorázó lány alakját? Milyen következményekkel jár, hogyan tesz hozzá a történet értelmezéséhez az átalakítás?

HELYRAJZOLÁS

Feladat!

Olvassátok el a színpadképre vonatkozó szerzői utasításokból összeállított gyűjteményt, és keressetek válaszokat a kérdésekre!

24

Szemelvények a *Mesél a bécsi erdő* színpadképére vonatkozó szerzői utasításokból:

Wachauban: „Egy várrom tövében álló kicsi ház előtt. [...] A Kék Duna meg ott folyik a közelben.”

Csendes utca a nyolcadik kerületben: „Balról jobbra; Oszkár szolid hentesüzlete, a kirakatban félmarhák, félborjúk, kolbászok, sonkák, disznófejek. Mellette egy babaklinika, cégtáblája szerint »A varázskirályhoz«, a kirakatában tréfás holmik, halálfejek, babák, játékok, petárdák, ólomkatonák és egy csontváz. Végül egy kis trafik, ajtaja előtt újságok, folyóiratok, anzixkártyák. A babaklinika fölött virágos balkon, ami a Varázskirály magánlakásához tartozik.”

A Bécsi erdőben: „Egy tisztáson a szép kék Duna partján.”

A kék Dunánál: „Lement a nap, már sötétedik, [...] Mariann kilép a szép kék Dunából, [...]” „Közben sötét lett és petárdák röppennek az égen.” „A bengáli tűz kék, zöld, sárga, piros fénye megvilágítja Alfrédot és Mariannt [...]”

Olcsó bútorozott szoba a 18. kerületben: „A sarokban öreg gyerekkocsi, kötélén pelenkák lógnak. Borús nap, szűrt fény.”

Kis kávézó a második kerületben: „Hierlinger Ferdinánd saját magával biliárdozik.” „Mariann leül egy asztalhoz, divatlapokat lapozgat.”

A nemzetközi kapcsolatokkal bíró bárónőnél: „A szalonban a bárónő vak húga ül a spinétnél [...]”

A Stephansdomban: „Egy oldalhajóban Szent Antal oltára előtt [...]”

Egy kerthelyiségben: „Sramlizene és virágtenger.” „[...] az asztalok között tánc kezdődik [...]” „A szín a **Maxim** má változik, bárpult, szeparék. Hátul kabarészínpad széles rivaldával. [...] néhány lány Alt-Wiener népviseletben keringőzik [...] zenekar [...] nézőtérén vaksötét lesz. Aztán felmegy a függöny, egy fekete drapéria előtt három félmeztelen, halfarkú lányt látunk a derengő zöldes fényben [...] A függöny lemegy, nagy taps.” „[...] a színpadon három meztelen lány áll, az első egy propellert, a második egy földgolyót, a harmadik egy kis zeppelint tart a kezében. A publikum hörög a gyönyörűségtől [...]” „[...] Egy csapat meztelen lány lökdösődve, tolongva egymás sarkára taposva próbál utolérni egy arany golyót, amelyen egy lábon áll a Szerencse. A Szerencse ugyanúgy meztelen, és Mariann-nak hívják.”

(Parti Nagy Lajos fordítása)

Ödön von Horváth darabja összesen tíz helyszínen játszódik: többféle természeti tájban, városi utcán, kávéházban, arisztokrata szalonban, katedrálisban, kétféle szórakozóhelyen... A szerzői utasítások nagy hangsúlyt helyeznek a látványosságra, a tárgyi részletekre, fényekre.

- Idézzétek fel az Örkény Színházban látható színpadképi megoldásokat – mi a központi elem, milyen színpadi eszközök jelzik a jelenetek helyszínét, illetve a helyszínváltásokat!
- Beszéljétek meg a színpadképre vonatkozó döntéseket! Milyen viszonyban van a rendezés a szerzői utasításokkal?
- Milyen értelmezési jelentősége van ez esetben a színpadképnek? Mit állít a színpadkép a történetről?

KITÉRŐ A SZÍNPADI MEZTELENSÉGRŐL

- Milyen koncepcióval és mire használja Horváth a színpadi meztelenséget a szerzői utasítás, illetve a történet alakulása alapján?
- Mennyiben csúcspont és fordulópont a Maxim bárban látható jelenet? Mely szereplők viselkedése változik meg a hatására?
- Bagossy László rendezése mennyiben követi / tompítja / erősíti /... Horváth elgondolását?

NŐK ÉS FÉRFIAK VILÁGA

Feladat!

Készítsetek el állóképként egy női és egy férfi tablót (szoborcsoportot) a következő instrukciók szerint!

- A tablók ne a darab valamelyik pillanatát mutassák meg, hanem egyszerre az összes, azonos nemhez tartozó szereplőt.
- A szemlélők feladata, hogy a szereplők elhelyezkedéséből, testtartásából, kapcsolódási rendszeréből azonosítsák a figurákat.

Beszéljétek meg a két tabló alapján a következő kérdéseket, témákat:

- Milyen képet mutat a nők és a férfiak helyzetéről a darab?
- Láttok-e szerzői „elfogultságot” valamilyen irányban, valamilyen szereplővel kapcsolatban?
- Vessétek össze a darabból kibontakozó képet a két világháború közötti történelmi és társadalmi helyzetről szóló ismeretközlő szövegekkel (8-12. oldal)! Miben ad többet / kevesebbet / mást a drámaíró saját jelenéről, saját koráról szóló láttelepe, mint az olvasott szöveg?
- Korhoz kötöttek, általánosíthatónak vagy (akár a mai korban is) visszatérőnek tartjátok-e az Ödön von Horváth által megírt emberi tapasztalatot?

FORRÓ SZÉK

Feladat!

Ültessétek a szereplőket egyenként a „forró székbe” és vallassátok ki őket!

A játék menete a következő: A párok vagy kis csoportok kapnak egy-egy cédulát, és eszerint készülnek a „forró székre”. A kérdezők a kérdéseket gyűjtik össze előre, az eljátszók pedig megbeszélik, ki vállalja közülük a forró székes improvizációt, és a várható kérdések előzetes átgondolásával felkészítik őt az improvizálásra.

A felkészülés után kezdődik a vallatás. A dráma szereplői sorban beleülnek a forró székbe, és válaszolnak a nekik feltett kérdésekre. A megszemélyesítők megpróbálják hitelesen képviselni az általuk játszott figurát. Először azok tegyék fel a kérdéseit, akik készültek az adott szereplőből, majd utána meg lehet nyitni a kört, és mások is kérdezhetnek.

Kérdezzétek Alfrédot!	Egyikőtök játssza el a Tündérlirályt a forró székben!
Kérdezzétek Anyát!	Egyikőtök játssza el Alfrédot a forró székben!
Kérdezzétek Nagyanyát!	Egyikőtök játssza el Anyát a forró székben!
Kérdezzétek Valériát!	Egyikőtök játssza el Nagyanyát a forró székben!
Kérdezzétek Oszkárt!	Egyikőtök játssza el Valériát a forró székben!
Kérdezzétek Mariannt!	Egyikőtök játssza el Oszkárt a forró székben!
Kérdezzétek a Tündérlirályt!	Egyikőtök játssza el Mariannt a forró székben!

TANÁRI ÚTMUTATÓ

LÁNYHIVATÁS, WACHAU

A feladat során a diákok két képet, két verset és egy zeneművet vizsgálnak. Mindegyik mű esetében indokolt, hogy előkerüljön a **giccs** fogalma, ami az egyik legbonyolultabb esztétikai kategória. Természetesen nem mindegy, hogy az adott mű szándékos giccs-imitáció vagy autentikus giccs-termék. Ödön von Horváth a népszínháték megújítását részben épp e közönségvonzó művészeti termékfajtát bírálva kísérli meg, ezért érdemes diákokkal előzetesen megbeszélni, hogy miben áll a giccsnek tartott művek vonzereje, és mi a taszító, a hamis bennük.

Két fő téma: a **nőkről alkotott kép**, a női szerepek egysíkú megfogalmazása, illetve az **idealizáló tájbrázolás** (Wachau), amely egy nemzeti mítosz részeként tagadja, leplezi a valóság bonyolultságát.

HIERLINGER ÉS TOMASCHEK

A feladat elsősorban arra készít fel, ahogyan a darab a **dialógusokban használt nyelven keresztül jellemzi** szereplőit. Az Ödön von Horváth által kidolgozott nyelv (ld. részletesebben a 15. oldalon) az eredeti német drámaszövegben központi jelentőségű. Fordításban nem lehetséges a pontos visszaadása, mert nem az (európai kultúrnyelvekre többé-kevésbé jól fordítható) irodalmi sztenderdet használja, hanem erősen kötődik a helyi (bécsi) jellegzetességekhez, és a **helyi dialektusra építi rá az irodalmi nyelvi kliséket**, így teremt meg egy nagyon erős hatásokkal operáló műnyelvet. A darab Parti Nagy Lajos által elkészített fordítása nem a dialektusra, hanem **a műviségre, a *Bildungsjargon* visszaadására, a műveltség nyelvének töredékes, „lebutított” változatára** teszi a hangsúlyt.

A prózarészlet fordítója, Gáspár Ildikó ugyancsak a monológban szereplő figurák **félműveltségéből fakadó esetlenségét, nem-autentikus nyelviségét** érzékelteti. A két férfi beszéde merít **a hivatalos és tudálékos nyelv** jellemző kliséiből, valamint mondanivalójuk, érvelésük is azt tárja fel, hogy milyen **zavarosan és kiüresedett módon gondolkodnak azokról az értékekről** (ld. szerelem, erkölcs, barátság, házasság, elvek, igazság, emberbaráti szeretet, stb.), **amelyekre hivatkoznak**.

AZ „ARANY HÚSZAS ÉVEK”

A feladatban a diákok két olyan festményt vizsgálnak, amelyek Ödön von Horváthhoz hasonlóan kritikusan ábrázolják a korabeli (két világháború közötti) társadalmat.

George Grosz, az „új tárgyiasság” nevű művészeti irányzat képviselője. **A társadalom támaszai** (1926) című képén öt jól kivehető és még néhány elmosódó alak ismerhető fel. Az öt főalak különböző szintekre került a festmény „terében”. Az alul jobboldalt látható sebhelyes arcú, agresszív arckifejezésű férfi horogkeresztes kék nyakkendővel visel, egyik kezében sör, a másikban kard. Felnyitott fejéből lovas katona és zavaros paragrafusok ugranak elő. A tőle balra levő alak egy felfordított éjjeliedényt visel kalap gyanánt, véres palmaágot, újságokat és egy ceruzát tart a kezében. A mögötte álló testes férfi szintén nyitott fejéből gőzölgő széklet látszik ki. Fekete-fehér-vörös zászlója az eltűnő császárság jelképe, a kezében tartott táblán „A szocializmus munka” felirat olvasható. Valamivel hátrébb egy vörös arcú és orrú papi személy harap a nyelvére, és nyújtja a kezét egy nyitott ablak felé, amelyből lángok csapnak ki. Még hátrébb katonák karddal. A kép jobb felső részén katonák láthatók, közülük csak egy részletesen megrajzolt alak van: arca szigorú, harcos elszántságot tükröz. Hosszú véres kardot visz, fején sisakot visel. A kép egészének kollázsos jellege, cikkcakkszerű, instabil kompozíciója, túlzásfoltossága ironikus ellentétben áll a címmel. A kizárólag férfi figurák társadalmi csoportokat, politikai magatartásmódokat képviselnek. Az első alak középosztálybeli lehet, aki (a nyakkendője alapján) egy radikális jobboldali párt híve. Az arcán lévő sebhely egy hagyományos egyetemi párbaj¹⁶ nyoma, amit Németországban sok egyetemet végzett férfi viselt még a huszadik század első felében is. A fejében lévő tartalom is hatalomra, hódításra, törvényismeretre vall. Mögötte a kétarcú újságíró hirdeti békét és írja uszító cikkeit. A harmadik alak a weimari köztársaság konzervatív (ld. császári zászló) vagy éppen szocialista (ld. brosúra) politikusa, akinek intelligenciájáról a festő kendőzetlen véleményét fogalmaz meg. A pap az egyház tétlenségét, hallgatását, sőt hazugságát képviseli. Az égő ház a közelgő háború fenyegetését láttatja. A katonák a háttér elmosódó alakjaiban sejthető szélsőjobboldali gyűjtogatók által okozott tűznek háttal menetelnek... A társadalom „oszlopoi”: a jog, a sajtó, a parlament, az egyház és a katonaság egyaránt éles kritikát kap Grosz társadalmi elkötelezettségű, didaktikus szándékkal készült festményén.

¹⁶ Erről bővebben: <https://de.wikipedia.org/wiki/Schmiss>

Otto Dix festménye a korszak egyik legnevezetesebb ábrázolása, amely triptichonként, a régi mesterek modorában, fatáblára készült. Főtémája a korabeli éjszakai élet. A középső táblán egy táncbár látható: balra jazzegyüttes, fúvósok, jobbra a gazdagok és szépek – ruháik egyes középkori szárnyasoltárokon ábrázolt kelmékre emlékeztetnek. Középen egy pár shimmyt táncol, alakjuk a parkettában tükröződik.

A kép bal oldalszárnyán egy híd alatt, a vörösen fénylő bejárat előtt nők állnak, és megvetően elnéznek két férfi fölé, akiket egy kutya is megugat. Az egyik férfi a földön fekszik, a másik hadirokkant. Arrébb egy nő bujkál a bolthajtás alatt.

A jobb oldalszárnyon egy sor nő halad el fentről le a néző felé egy másik hadirokkant mellett. Az elől jövő nő szőrmegallérja és piros ruhája vaginát formáz. A kép szélén furcsa, perspektíva-nélküli építészeti alakzatok láthatók.

A zenekarban egy szinte karikatúraszerűen megrajzolt néger dobos ül, noha a húszas évek Németországában fekete zenészt alkalmazó együttes még nem lépett fel. A középső tábla rövid hajú, férfifrizurát viselő nőalakja talán egy emancipált nő szintén karikatúraszerű ábrázolása. A női alakok többsége prostituálnak tűnik, néhányuk mégis szinte férfias jegyeket hordoz. A kép egésze a korszak kétségbeesett hedonizmusának, a kiszolgáltatottság és a közöny egymás mellettségének állít emléket.

A két festmény társadalmi tablójával azért érdemes előre foglalkozni, mert a Horváth-darab is hasonló **társadalmi tablóval, társadalomkritikus felvetésekkel** dolgozik. A **motívumok** szintjén így máris előkerül a **férfi és női szerepek** problematikussága, a **háború utáni szociális bajok**, a **prostitúció** jelensége, az **egyház** és a **középosztály** szerepe és a **nemzetiszocialista** szimpátiák.

KISLÁNY A ZONGORÁNÁL

Ödön von Horváth darabjában nem csak a cím utal **a zene központi jelentőségére**. A léptenyomon megszólaló **keringők** tagolják, színezik, aláfestik a jeleneteket. Horváth a darab két végpontja között instrukciókkal hangsúlyozza, hogy a zene **diegetikus** módon szólal meg, tehát **a hangforrás** a színpadon megteremtett, **fiktív világ része**. A nyolcadik kerületi csendes utcában a második emeleti főreáliskolás lány szinte állandóan gyakorol, a kiránduláskor nyekergő útigramofon szólal meg, a darab végén a nagymama citerázik... A darab **két végpontja** azonban **kivétel** ez alól. Az első instrukció szerint *„a levegőben zsongás-bongás, mintha valahol újra és újra Johann Strauss keringőjét, a Mesél a bécsi erdő-t játszáná valaki,”* a végén pedig ismét: *„[...] a levegőben csengés-bongás, mintha egy mennyei zenekar játszáná Johann Strauss Mesél a bécsi erdő-jét.”* A zene ezen a két ponton ismeretlen, a történet **fiktív valóságában nem azonosítható forrásból** érkezik (szakszóval: nondiegetikus), ami azt jelenti, hogy fokozottan **a stilizáció** (értelmezési) szintjéhez tartozik.

Bagossy László rendezésében ez **a stilizáció erősödik** fel, annak ellenére, hogy a zene soha nem láthatatlan forrásból érkezik. Egy apró termetű, szakállas, kislányruhába öltöztetett férfi zongorázik a színpadon. A **kislány-férfi groteszk-bizarr alakja** nem csak zenél: gyakran figyel a csendben az eseményeket, sőt néha cselekvően is fellép, annak ellenére, hogy **szereplőként nem része a történet valóságának** (tehát nondiegetikus, stilizációs elem) –, ebben az értelemben **ő a horváthi értelmező keret kiterjesztése, továbbfejlesztése, hangsúlyos megjelenítője**.

HELYRAJZOLÁS

Ezúttal nem csak a zene és megszólaltatója, hanem maga a hangszer is különösen fontos elemmé válik. A **zongora** a színpad közepén áll, **a színpadon létrehozott világ középpontjaként**: a zongora maga a ház, a bolt, a lakás, a szalon, a táj, a mulató, a bár színpada... Körülötte – a keringők szellemében – **forgószínpad** viszi körbe-körbe a szereplőket, akik **a zongora-központról ellépve, csak a díszlettelen „semmibe”, az üres színpad feketesége felé** mozdulhatnak el.

Mindez merőben **szembemegy** a drámába írt **szerzői instrukciókkal**: nincs túlhabzó mézeskalács-környezet, nincs virágos balkon és kék Duna, petárda és bengáli tűz, Szent Antal

oltár és szeparé sincs. Míg **Horváth a mesterséges díszletvilág túlhajtásával ironizál, és teremt kritikus távolságot az ábrázolt közeggel szemben**, addig az Örkényben látható rendezés **a tér ürességével, a tárgyi jelzések minimalizálásával** dolgozik.

Kitérő a meztelenségről: A kiemelt szemelvények alapján Horváth semmivel sem visszafogottabb a Maxim-jelenet szerzői instrukcióiban, mint az egyéb színpadi látványokat illetően, és a fokozásos dramaturgia szabályai szerint egyre több meztelenséget ír elő. Az ilyesfajta látványossággal és az ezt igénylő nézőkkel szembeni kritikája nyilvánvaló („*a publikum hörög a gyönyörűségtől*”). A népszínházat érintő kritikájához hasonlóan itt is a műfaj eszköztárának túlzó és parodisztikus alkalmazásával él, amit Bagossy László rendezése, legalábbis a meztelenség mennyiségét illetően, jelentősen, tulajdonképpen a dramaturgiai minimumig tompít. Ez összhangban van a színpadkép minimalista megoldásaival. (Érdeklődés függvényében itt vitát lehet nyitni arról, hogy milyen esztétikai hatása lenne a szerzői elgondolás szó szerinti kivitelezésének, illetve mennyiben szükséges a minimalizáló megoldás...)

NŐK ÉS FÉRFIAK VILÁGA / FORRÓ SZÉK

A két jól ismert drámapedagógiai konvenció abban segít, hogy a diákok először a darab társadalomképéről, majd a legfontosabb, legrészletesebben megrajzolt szereplőik önértelmezéséről és motivációjáról gondolkodjanak, és megfogalmazzanak néhány leíró és értékelő állítást is. Ha az átlagnál érzékenyebb, érdeklődőbb csoport vesz részt a munkában, akkor a „vallatások” után érdemes egy összefoglaló beszélgetést elindítani, amelynek keretében kritikai vizsgálat tárgyává válhat az Ödön von Horváth által létrehozott koncepció. Előfordulhat, hogy az alakok alapos megvizsgálása során ellentmondások és következetlenségek is felszínre kerülnek, és felmerülhet, hogy a szerzőnek nem sikerült elkerülnie az elfogult vagy helyenként sematikus emberképből adódó didaktikusságot. Ha ilyesmi szóba kerül, akkor érdemes a színpadi változat átértelmező erejéről és lehetőségeiről is beszélni. Az esztétikai problémákról szóló vita mindenképpen termékeny, hiszen a diákokat saját világképük és emberismeretük elmélyültebb kialakítására, megfogalmazására ösztönzi.

Ödön von Horváth

MESÉL A BÉCSI ERDŐ

Fordította: Parti Nagy Lajos

Alfréd
Anya
Nagymama
Hierlinger Ferdinánd
Valéria
Oszkár
Havlitschek
Lovaskapitány
Nagyságos asszony
Mariann
Varázskirály
Első tánti
Második tánti
Énekesnő
Emma
Erich
Helén
Bárónő
Gyóntatóatya
Miszter
Konferanszié
Ida
Zongorista
Díszlet
Jelmez
Dramaturg
Zenei munkatárs
Súgó
Ügyelő
A rendező munkatársa
Rendező:

Polgár Csaba
Kerekes Éva
Pogány Judit
Debreczeny Csaba
Für Anikó
Vajda Milán
Baksa Imre
Gálffi László
Bíró Kriszta
Zsigmond Emőke
Znamenák István
Takács Nóra Diána
Murányi Márta mv.
Szathmáry Judit mv.
Lénárdt Laura mv.
Jéger Zsombor
Neudold Júlia
Kerekes Viktória
Máthé Zsolt
Csuja Imre
Ficza István
Osváth Judit mv.
Kákonyi Árpád
Bagossy Levente
Ignjatovic Kristina
Ari-Nagy Barbara
Kákonyi Árpád
Kanizsay Zita
Mózer Zsolt
Érdi Ariadne
Bagossy László

Bemutató: 2016. március 18.

Az előadást három részben, két szünettel játsszuk, hossza kb. 3 óra.

Fotók: Gordon Eszter

A segédanyag az Örkény Színház ifjúsági programjának, az IRAM-nak a keretében készült.